

II

CSABAI GYERMEKÉVEK

1852–1854

REÖK ISTVÁN

Ki volt Reök István, ez a szigorú nagybácsi, akiről oly sok panasz szól az *Emlékeimben*?²

Származását már ismerjük. Munkácsy édesanyjának öccse, a legfiatalabb a Reök családban. Jogot végzett. Munkácsy szerint a forradalom előtt keresett ügyvéd volt Pesten, és „fényes körülmények” között élt. „A háború után megfosztották ügyvédi oklevelétől és Csabán telepedett le minden foglalkozás és pénz nélkül . . . Nagybátyám szerény agglegény-életet élt . . .”

Ebből a képből származott a „kedélytelen, nyers agglegény” elmélete, melyet oly sokszor idéznek Reök Istvánnal kapcsolatban. Még legtöbbet Malonyai említ róla: művelt, eszes ember, amíg Pesten lakott, a „művészi és írói köröknek ismert alakja”, a „radical kör” jegyzője.

Tekintve, hogy Munkácsy csabai élete teljesen összefonódik Reök Istvánéval, akinek személye Munkácsy önéletrajzának másik főszereplője, s tanulmányunkban is mindvégig fontos szerepet tölt be, kíséreljük meg felrajzolni életútját Csabára kerüléséig. Ez a megjelent könyvészeti források, Reök néhány cikke és levele, valamint egy róla írt bizalmas jelentés alapján – melyet a csabai főszolgabíró írt 1853. január 3-án a megyefőnöknek – eléggé pontosan megrajzolható.

A mándoki tisztartó fiát az 1830-as években az eperjesi kollégiumban találjuk.

A kollégium jó iskolának bizonyult. Ezekben az években élte fénykorát a kollégium diáktársasága, amely radikalizmusával, a hazafias eszmék követésével a leg híresebbek közé tartozott a kor diáktársaságai között. Kölcsey és Széchenyi eszméi, „honszeretet, művelődés és a társadalmi haladás gondolata” fogta össze az ifjúság legjavát tömörítő társaságot. Közülük kerültek ki az 1840-es évek kiválóságai: Henszlman Imre, Pulszky Ferenc, a két Vachot, Sárosy Gyula, Hunfalvi János, Irányi Dániel, Kerényi Frigyes stb. „Egész társaságra való irodalmár verődött itt össze” – írja a társaság fénykoráról Csaba későbbi krónikása, az akkor

eperjesi diák Haán Lajos. „Rök Pista volt közöttünk a legkitűnőbb színészi tehetség, s dörgegelmes hangjával mind a komikum-, mind a tragikumban nagy hatással működött; – ügyvéd, utóbb gazda lett belőle, pedig legfőbb hivatása volt Thália papjává lenni” – emlékeznek rá Vahot Imre.

Valószínűleg ez a baráti kör és a szellemi élet igénye vitte Pestre. 1839-ben már Kazinczy Gábor néhány tucat ifjút tömörítő baráti társaságában találjuk, melyről azt tartja az irodalomtörténet, hogy Kölcsey és a korai kispolgári radikálisok mozgalmát kötötte össze Petőfi korával és körével.

1845-ben nősül. Felesége a budai illetőségű Grobetti Lujza, valószínűleg annak a budai polgárcsaládnak a tagja, akik közül hármat is találunk az 1848-as első magyar minisztérium pénzügyminisztériumi tisztviselői között. Házasságukból két leánygyermekük született.

Jól képzett ügyvéd lehetett, s „mint tabuláris ügyvéd némely uradalmaknak képviselője” volt. „Míveltsége... és képzettsége minden tekintetben kitűnő, beszél és írja a Magyarországon szokásban lévő négy nyelvet (magyar, német, latin, szláv – C. I.) s franciául is ért. Ezenkívül pedig muzikális és ezen szenvedélyének sok időt szentel” – írja róla a csabai főszolgabíró.

Bár Munkácsy és Malonyai jónevű, befutott pesti ügyvédnek említik Reököt, Reök Istvánnak egy 1847-ben gr. Teleki Lászlóhoz írt levele ellentmond ennek a képnek: „... a rosszból nekem is kijutott részem. Állásom éltem derekán, családosan, becsületes ügyekezettel ellenére sincs távolról is biztosítva, mi annyival inkább aggasztó, mivel félelmes okaim van hinni, hogy családom egészségi állapota folyvást költséges eszközök alkalmazását teendő szükségessé. Kinézéseim csekélyek, mihez az is hozzájárul, hogy politikai állásunk közlegény létemre sem engedi, hogy azon most már magasabb állású egyéniségekhez közeledjem, kik korábbi viszonyoknál fogva különben talán figyelmökre méltattak volna.”

Nemcsak gyermeke betegeskedése aggasztja tehát, hanem állását is bizonytalanlannak tartja. Ezért kér támogatást Telekitől: adandó alkalommal juttassa valamilyen álláshoz, s „én minden becsületes munkára, csak tehetségeim bírják, igen kész vagyok.”

Képességeit, tehetségét bizonyítják, hogy az Ellenzéki Körnek alakulásától, 1847. január 24-től kezdve jegyzője volt. A kör elnöke a fent már említett gróf Teleki László, ez a haladó főrendi politikus, a forradalom és szabadságharc mindvégig hű embere, az 1861-i Határozati Párt tragikusan elhunyt vezére. Alelnöke a tudós Fényes Elek és a kor irodalmi vezére, Vörösmarty Mihály. A szűkebb választmányi gyűlésen rajtuk kívül ott találjuk a kor más neves egyéniségeit: Kosuthot, Bajza Józsefet, Irányi Dánielt. A 608 tagot számláló körű nyilvántartásban 131.-nek olvashatjuk Erkel Ferenc nevét, 417.-nek Petőfi Sándorét – hogy csak a legismertebbeket említsük.

Semmi kétség, hogy az a 15 hónap, melyet az Ellenzéki Kör jegyzőjeként eltöl-

tött ebben a környezetben, egész életre szóló élményt hagyott Reök Istvánban. Bizonyítja ezt egész csabai működése s a róla írt nekrológ, amely szerint a csabai tanácstermet „élvezetessé tették tudományossággal párosult eszmedús beszédei”, de „bérci sas”-ként szálló elképzeléseit alig követhették. A reformkor szellemének ez a továbbélése mindvégig érezhető lesz munkásságában.

Az Ellenzéki Kör 1848. április 16-án „Radical kör”-ré alakul. 1848. április 30-án Reök István fogalmazza meg a Radical Kör feliratát a kormányhoz a nemzetország toborzásának megkezdését sürgetve. A május 7-i tisztújító közgyűlésen még ő a jegyző, de a szavazás alkalmával csak a második helyet szerzi meg, így a jegyzőséget átadja. Jelentős (96) szavazatával azonban bekerül a választmányba, de csak a következő, május 18-i közgyűlésen jelenik meg. Többet nem találkozzunk a nevével. Mi okozta távolmaradását? Kibuktatása a jegyzőségből? Hivatali elfoglaltság? Vagy a Radical Kör programja ment túl politikai álláspontján?

A mérsékeltékhez való tartozását több adattal bizonyíthatjuk. 1848 elején roszszálló véleménnyel ír Kemény Dénes konzervatív álláspontjáról, de elveti Irányi Dániel radikális hangját is. (Sikerül Irányit rávennie, hogy Lónyai kizárását javasló indítványából a „becstelen” szót kihagyja, s maga is az indítvány ellen szavaz.) Ugyancsak a radikálisokkal való szembenállásra utal egy 1850-ben Erdélyi Jánoshoz írt levelének néhány sora is: „Kokó Janóval is beszéltem egyszer, isten bocsáss, neki sem oly véres már a szája . . .”

1848 májusától Klauzál Gábor minisztériumában a kereskedelemügyi osztály egyik titoknoka.

A szabadságharc végső szakaszában ő is Cserépváron húzódik meg testvérénél, Reök Antalnál. Itt találkozik utoljára nővérével, Munkácsy édesanyjával. Cserépvári élményeit évtizedek múlva, 1870-ben írja meg a Békés című gyulai lapban.

1849. november végén tér vissza Pestre. Helyzetéről így számol be barátjának, Erdélyi Jánosnak, a polihisztor költőnek, később sárospataki tanárnak:

„...nőm s alig ismert másodszülöttemet nagyobb bajon kívül találtam, s mit mondjak, ismered a gyarmatos fájalmát, kinek távolléte alatt, virágzó telepeit feldúlta az ős törzsek korcs ivadéka. Alig veték új lakomban felhalmozott holmimra egy futó pillantást, s rohantam kifelé, hogy számba vegyem a megmaradtakat, ah, mily kevesen vannak ők, s mily körülmények között, mily hangulatban! Lassan ittam a mérget, mely lelkem még inkább hervasztá.”

Beszámol a baráti kör megmaradt tagjairól. Csupa keresztnév, számunkra alig megfejtendő. Legfeljebb Sándor és Imre mögött sejthetjük a két Vachotot. Bajzáról név szerint emlékezik, hogy Pesten van, majd egy részvétteljes sor: „Szegény Miska bácsit kihallgatták . . .” Minden bizonnyal Vörösmarty 1850 elején történt jelentkezése és kihallgatása áll a szájalom mögött. Erdélyi, Vörösmarty, Bajza barátsága bizonyítja, hogy Reök valóban ismert tagja volt a pesti írói és művészi köröknek, ahogy Malonyai írja.

A baráti kör számbavétele után megvetően emlékezik meg a purifikálók (magukat az osztrákok előtt tisztázni kívánók) seregéről, majd így folytatja levelét:

„... néhány napi keserű kóborlás után gondolkodtam, mint kellene kikeletig az időt eltölteni! Nyelvtudomány és zenére adtam fejem, volt is zene, de dal nem volt, nem nálam és nem máshoz, suttogás és kártya, ennyiből állt a multság. Jutni jutott dal eszembe elég s te mindannyiszor, édes jó Janim! Hisz igaz, hogy utóbbi éveimből a kellemes emlékezetnek csak kevés viráginál állhatok meg, de kis körünk, *dalaink* emléke annál becsesebb sóvárgó lelkemnek. – Határoznom kellett. Ha egyedül állék, könnyen határozék vala, kicsi tarisznya, egy görcsös bot nem sokból megy ki, de így – határoznom kellett, s fejemre határoztam a legbizonytalanabbat. Egy tisztán állt előttem, hogy Pesten nincs maradásom, tehát odébb, hová? annyiból, hogy amerre szemem tekint, nincs egy talpalatnyi földem is... annyiból mindegy lett volna a világ bármely része felé indulnom, de BCsabán testvérem lakik, ki biztatott, csalogatott s én... ide költöztem ebbe a nagy faluból kis várossá traversált helységbe, mely hogy pályám netovábbjává ne váljék, ahhoz hej – állapotok kellenének. S itt volnék hát ide s tova egy hónapja fülíg prosában és irtózatosan józanul.”

Az előbbiekből nyilvánvaló, mi indította Reököt, hogy Pestet elhagyja. A szabadságharc utáni terror bizonytalanná tette az életet a fővárosban. Talán anyagilag sem látta biztosítottak családjá helyzetét. Elveit, politikai felfogását Erdélyihez írt levele befejező soraiban olvashatjuk: „... legyen a nemzet néma, érezze, mi a dalban van, de ajkára ne szálljon az, tegyen úgy, mint a fülmile az év zord szakában s várja a tavaszt!... türd a ciliciumot (szilenciumot = kötelező csendet – C. I.), reméld, hogy leoldja azt az idő, a sebek pedig, az ily sebek, majd csak behegednek.”

A nemzet legjobbjainak hangja volt ez – a passzív rezisztencia kezdete.

De hogy maga sem gondolt hosszú ideig Csabán maradni, az idézett részletből ez is kiderül.

Csabán mindenesetre megnyugtató anyagi támaszt talált. Legidősebb testvére, Karolina – vagy ahogy itt nevezték, Sarolta – Steiner Jakabnak, az 5500 holdas Apponyi-birtok uradalmi inspektorának volt a felesége. Steinernek inspektori jövedelme mellett két szárazmalma, két kocsmája, 190 hold saját földje s legalább 780 hold bérlete volt. Házában – Csaba legszebb nemesi kúriájában – három belső cselédet tartott, hasonlót csak Vidovszkyéknál találunk, de ott sok a gyerek, Steineréknél egy sem. Steiner tekintélyét bizonyítja, hogy 1837-től 1853-ban történt lemondásáig a hatalmas csabai evangélikus egyház világi felügyelője. Ez a tekintély lehetett Reök legnagyobb oltalma, melynek hatására Polner főszolgabíró is teljesen elhallgatta Reök 48-as tevékenységét: A forradalom alatt „tudommal semmi valami kitűnő szerepet nem vállalt” – írja jelentésében a megyefőnöknek.

Nem tudjuk, voltak-e Reöknek más ismerősei is a vidéken. Mert az Ellenzéki Kör tagjai között találjuk a Csabán is birtokos Inkey Józsefet és Zsigmondot, a két Boczkót – Károlyt és Sámuelst s a harmadik, Dániel, a csabai Stockhammer-birtok egykori fiskálisa, az Aradot ostromló honvédsereg híressé vált kormánybiztosa, már az osztrák börtönökben tölti 10 évre szabott várfogságát. Közvetlen baráti társaságából „Trombitás Gyula” (Sárosi Gyula, az Arany Trombita szerzője – C. I.) van a környéken, őt készül felkeresni – Erdélyihez írt levele szerint – Csabára érkezése után.

És Csaba?

Az 1850-es összeírás szerint Csabát 4852 család, 23 400 lélek lakja. Nemzeti-ségre nézve 21 022 „tót”. A családfők foglalkozása: honoratior 79, bejegyzett kereskedő 45, iparúzó 348, földművelő 2292 és napszámos 2077. Van egy szeszgyára, mely napi 15 akó szeszt, egy sörháza, mely 26 hordó sört készít, egy 8 embert foglalkoztató, 4 kőre járó gőzmalma, napi 480 mérő búzaliszt őrlésére.

Van két nyilvános római katolikus, egy fiú nyilvános evangélikus, egy görög nem egyesült, egy izraelita és ezen kívül egy fiú és egy leány magániskola.

Gyártulajdonos kettő, nagykereskedő egy.

Van 5 ügyvéd, 4 okleveles és 30 közönséges bába, 4 orvos és egy baromorvos, egy jószágigazgató és 2 uradalmi gazdatiszt. Egy római katolikus lelkész 2 segéddel, egy evangélikus lelkész 2 segéddel, egy görög nem egyesült és egy izraelita lelkész. Van egy fő- és 19 al-dohányárus, egy sorsjegyszedő és egy postamester.

Íme a teljes leltár úgy, ahogy a Bach-rendszer adminisztrációja megkívánta.

S mit tehetünk még hozzá?

Három templomtornya jelzi a város központját a hatalmas piactér szélein, egyébként falusias a városközpont is. Vannak viszont hatalmas portákat takaró hosszú kerítései, széles utcái, a házak előtt 1834 óta deszkapallókkal a gyalogjárók részére, egyébként feneketlen sár vagy por, ahogy az időjárás engedi. Alakul egy új városrész a Körös-csatornán túl a gyulai út mentén, ahol a város tehetősebbjei igyekeztek rangjukhoz és pénzükhöz méltó házakat emelni.

Ide érkezett hát Reök István, feleségével és másfél éves kislányával 1850 áprilisában. Letelepédési szándékát bejelentő írása megmaradt a megyei levéltárban:

Tisztelt Tanács!

Körülményeim úgy hozták magokkal, hogy előbbi lakbelyemet, Pestet végképp odahagyjam. S mivel újabb települ Csaba városát választám, tisztelettel járulok a Tisztelt Tanácshoz, hogy e lépésemet, jogainál fogva megengedni és azt tudomásul venni szíveskedjék.

*Ki egyéberánt tartozó tisztelettel vagyok
a Tisztelt Tanács*

*alázatos szolgája
REÖK ISTVÁN*

Állapota a lehető legrosszabb. Előzőleg egyéni tragédiák is sújtották. Meghalt elsőszülött gyermeke, Ilka, aztán apját és nővérét – Munkácsy édesanyját – temeti, végül két unokatestvér és egy hű barát követi őket. Elveszett az ország, melynek építésében maga is közreműködött, elveszett a „kis kör”, a baráti társaság, mely évtizedek óta a szellemi igény kielégítését, hazafias lelkesedést, cselekvési lehetőséget jelentett a jövőt kereső reformnemzedék tagjainak.

„Kutyául vagyunk édes Janim – írja Csabáról Erdélyinek –, magunkféle embernek irtózatossággal egyszisztencia, innám, de nincs kivel, kiért és miért, danolnék, de nincs kivel és kinek, futnék, de nyakamban kölönc (kolonc – C. I.), káromkodnék, de helyzetemben a legfelső „é”-n kezdem, s nincs meg a kellő gradáció (fokozatosság – C. I.), örökösen pedig az istennel is megújnja magát az ember.”

Ez a keserű kifakadás egyben magyarázata is annak a tevékenységnek, melybe hamarosan Csabán kezd, keresve az utat, hogy tehessen valamit, valakiért és valamiért. Nem véletlen, hogy a levélben a „dalaink” szót kétszer is ritkítva írja, jelezvén, hogy más értelmet is szán neki.

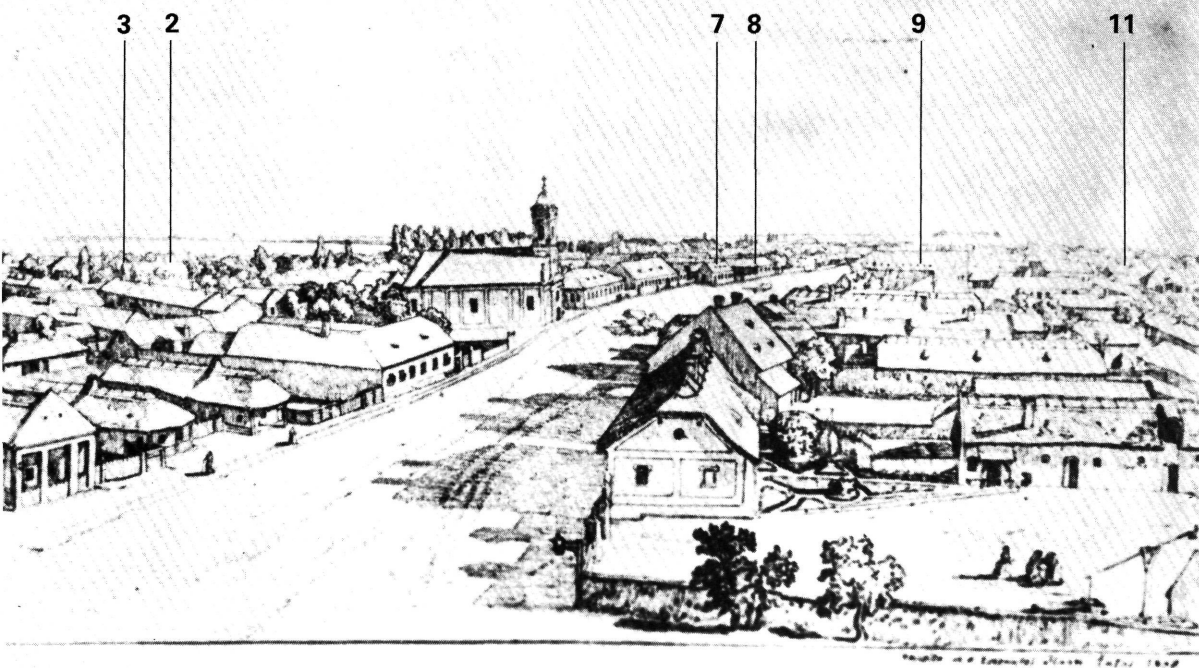
Meglepő, hogy a Csabán eltelt egy hónapról így számol be barátjának: „Kapáltam, barátom, három hét óta eleget, hogy mindenem fáj bele, a hegedűt sem bírom...” Úgy látszik, valamiféle földhöz jutott, melyet egyelőre maga művel. Zsilinszky Mihály (későbbi veje és életrajzírója) és Malonyai szerint Steiner közbenjárására Apponyi gróf bízta meg ügyészi teendőik ellátásával. 1851 februárjában találkozunk először nevével, amikor a grófnők megbízásából a csabai járásbíróshoz fordul Csaba város ellen pert indítva, mert a hatalmas összeget kitevő örökösök fizetését a város elmulasztotta. Más forrásokból ismerjük, hogy a grófnők megnyerték a pert, a várost a váltságdíj fizetésére kötelezték.

Ha Pesthez képes nagyot változott is sorsa, aligha szűkölködött anyagiakban. Az 1851/52-es adókimutatás szerint két cselédet tart, személyes kereseti adója annyi, mint más ügyvédé. Legkésőbb 1852 végéig pedig 291 hold haszonbérletre tesz szert: 255 holdat Gerendáson, 36-ot Csabán bérel.

Míg anyagiakban lassan rendezi helyzetét, családi élete teljesen felbomlik. 1851. október 11-én meghal második gyermeke is, a két és fél éves Gizella. Ezekben az időkben hagyja el felesége.

Reök teljesen egyedül marad, így a néhány hónap múlva Csabára érkező Munkácsy már csak az „agglegény-életet” élő nagybácsit láthatja.

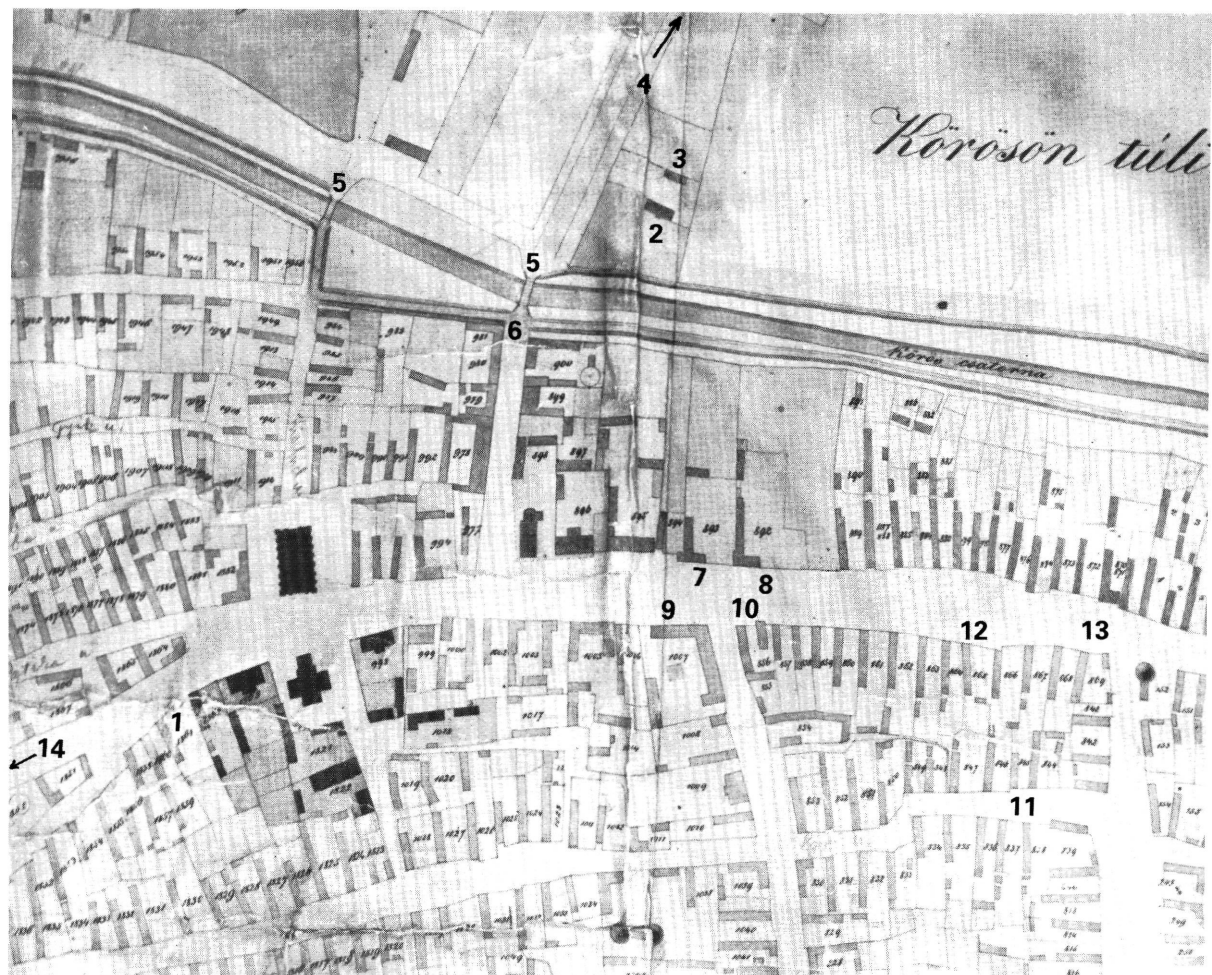
Békéscsaba 1858-ban

Békéscsaba központja 1858-ban
Haán Antal rajza

3–4. sz. A tanulmányban leírt események színhelye

1. Reök és Munkácsy első csabai lakása.
2. Omaszta Zsigmond.
3. Steiner-ház.
4. Szulimánék háza.
5. Az Élővíz-csatornahídja.
6. A vásári mulatozás valószínű színhelye.
7. Reök és Munkácsy második lakása.
8. Vidovszkyék.
9. A csabai nagyvendéglő.
10. Bartókyék.
11. Lang György háza.
12. Munkácsy lakása 1865-ben.
13. Gerendás felé.
14. A Szarvasi úti temető.

Békéscsaba Munkácsy gyermekkorában
Részlet a város 1843-i térképéről.
Békés Megyei Levéltár

De folytassuk Munkácsy első benyomásait!

„Végre, nem messze a templomtól, egy kis házikó kapujában megáll a kocsi. Ez a ház nem nézett ki különbül, mint a többiek, amit eddig láttam. Új otthonomat egész másnak képzeltem, s azt hittem, hogy gondtalan gyermekéletemet nyugodtan folytathatom tovább.

Csak bámultam a kis házat, anélkül, hogy egy szót szóltam volna. Talán mert azt reméltem, hogy csak pillanatnyilag álltunk meg ezen a helyen, s rögtön tovább megyünk, egy szebb, nagyobb ház felé. De nem, a ládákat már szedik le a kocsiról, agglegény nagybátyám házvezetőnője, egy öreg asszony rám szól, hogy menjek be, s én bizalmatlanul követem. A parasztház egyszerűsége nagyon nyugtalanított. Mindent gyorsan szemügyre vettem, s bekerültem nagybátyám dolgozószobájába, ahol a körülményekhez képest már több pompát vettem észre. Megismertem egy-két holmit, amelyek apám hagyatékából kerültek ide. Az asztalon – amely könyvvállvány is volt – íráscsomók feküdtek, nagy ollók, mérőléc, tollak, ceruzák.

Mennyi örömet okozott mindez, hiszen én a gazdagságot kerestem! Mint oázis a sivatagban, oly üdítően csillogott felém a gyönyörű levélnyomó. Végre megnyugodtam, mégsem vagyunk nagyon szegények. A levélnyomó biztosan drága, értékes darab. Hízelt a hiúságomnak és a büszkeségemnek. Bevallom, nagyon boldog voltam, hogy nagybátyámnak ilyen kincse van, és kezdtem kibékülni a sorsommal. Legelőször is megvizsgáltam az üveggolyót, amely káprázatos sokszínűséggel csillogott, alig mertem hozzányúlni. . .

Az üveggolyó biztosan fokozta képzelőerőmet, de ha összehasonlítom előbbi benyomásaimmal, úgy találom, hogy mégsem rajongtam utána annyira, mint apám tajtékpipája után. Az üveggolyó mély tiszteletet ébresztett bennem, megcsodáltam és büszkévé tett, mert az én szememben a gazdagságot és a fényűzést jelentette. A pipát pedig szívből szerettem, örvendtem, ha hozzányúlhattam és a legnagyobb szerencse számba ment, ha játszani tudtam vele.

A sorsom miatt hát megnyugodtam és érdeklődni kezdtem, hogy mi van Giza nővéremmel.

– Majd elmegyünk és meglátogatjuk – mondta nagybátyám.

Valóban rögtön felkerestük a nagynénémnél, aki Steiner nevű úrhoz ment feleségül. Steiner úr jó módban volt és mindenki gazdagnak tartotta. Első csabai kirándulásom éppen úgy az emlékezetemben maradt, mint a megérkezés.

Az utcára csak csizmában lehetett kilépni, azt is jól a lábhoz kellett szíjazni. Mert ha nem, a csizma ott ragadt a sárban és a láb belesüllyedt a pocsolóyába. Így

van ez az egész Alföldön. Kő nincs semerre, a téglát sok pénzbe kerül, az utak ki vannak téve az évszakok és az időjárás kényének-kedvének. Azok szabályozzák az állapotát. Télen sártenger, nyáron portenger. Eredeti dolog a gyalogút: a házak előtt két sor párhuzamos palló, egyik a jövőnek, másik a menőnek. De csak a jobb módot jelentő városnegyedben van így, ahol a falu arisztokráciája lakik. Másutt elegendő egy szál palló is. És a palló mellett a halál leskelődik, különösen az országút felé, ahol félméteres-méteres szélességű árok húzódik végig.

A járkálással való tornászás nagyon mulattatott. Legelől mentem, nagybátyám a hátam mögött vigyázott rám, mert valóban nagy ügyesség kellett hozzá, hogy az egyenetlen és csúszós deszkákon lépkedhessünk. Minden baj nélkül megérkeztünk.

A kép, amely elibém tárult, csak fokozta örömeimet: a város legvégében nagyon csinos ház állott s széles lépcsők vezettek fel az udvarról a teraszra, amely kertre nyílt.

Nagynéném, Steiner bácsi és Giza már a lépcsőn vártak. Mindnyájan megölel-

A Steiner-(Omaszta-)kúria ma
Fénykép

tek és egész otthonosan éreztem magam. Itt már nagyon tetszett minden, s karon fogtam Gizát, hogy terepszemlét tartsunk. Az udvarban szép kocsiszín volt, sok kocsival és az istállóban hat ló állott egymás mellett. Kocsisok, cselédek és kertészek sűrűlődték és forgolódtak. Minden zugot bejártam és elragadtatásom egyre növekedett. A ház belsejében éppen így volt. Nagynénémet eddig nem ismerem, de rendkívül kedves volt hozzám és én a gyerekek ösztönével közeledtem feléje, mert a gyerek rögtön megérzi, hogy ki jóindulatú hozzá. Úgy látszott, hogy boldog életem lesz. Első éjszaka nagynénémnél aludtam, Reök bácsinál még nem készítették el az ágyamat. Mikor másnap reggel elbúcsúztam, nagyon rossz kedvem volt, mert nagybátyám házában semmi sem vonzott.”

Az *Emlékeim* ismerős sorait olvasva joggal vetődik fel bennünk a kérdés: hol volt Munkácsy első csabai lakása, hol a boldog gyermekkort biztosító Steiner-ház, hiszen minden helyet, minden dolgot kegyelettel kell őrizni, ami a nagy művész emlékét idézi.

Az adókönyvek bejegyzése szerint Reök 1851–1853-ban a 975. számú házban lakott. Házigazdája Sztraka Károly tanító, szomszédja az evangélikus lelkész. A korabeli térképek házámaival egyeztetve megállapítható, hogy a kistemplom oldalán a harmadik házat jelölték 975. számmal, így ez volt Munkácsy és Reök első csabai lakása. Különös véletlen, hogy a levéltárban megtalálható a ház alaprajza: a négy szobából legalább kettőt lakott Reök, mert dolgozószobája mellett egy ügyirat cselédszobát is említ. Az épület ma is áll a Baross utca 6. sz. alatt, igaz, alaposan átalakítva: az utcafrontot meghosszabbították, a megmagasított falakon s ablakokon nyoma sincs az egykori alacsony viskónak. Előtte a „széles országút”, ahol Csabára érkezett a „fehér képű pufók Miska gyerek” – ha ugyan megtartotta két évvel korábbi alakját –, s ahol naponta eljár Steinerékhez, a jó lelkű Sarolta nénihez ebédre.

Steinerék is a közelben laktak. A téren átvágva jutottak el a Körös vizét Csabára bevezető széles csatornán átívelő hídon a gyulai útra, melynek jobbról első épülete Omaszta alispán háza, mellette a klasszicista stílusú Steiner-kúria. Nem a város legvégén ugyan, mint Munkácsy írja, hanem a piactértől 2–300 méterre csupán. Túl rajta még Omaszta jegyző lakott, s még távolabb apja, idős Omaszta Zsigmond postamester háza, egyben Csaba postaállomása. Kétségkívül ritkán beépített terület, a város csak most kezd terjeszkedni itt, a Körös-csatornán túl.

A kutató abban a szerencsés helyzetben van, hogy ezt a városrészt is be tudja mutatni Haan rajza segítségével. A Steiner-kúria ma is áll, igaz, alaposan felparcellázva s beépítve az egykori hatalmas kert, de ott a teraszra vezető széles lépcső úgy, ahogy Munkácsy leírja.

Itt élt hát Munkácsy.

Délelőtt Reök lakásán tartózkodtak, „aki minden egyéb foglalkozás hiányában órákat adott nekem.

Néhány napig tetszett az új életmód, később aztán nagybátyám magaviseletemet kezdte figyelni és ettől kezdve bőséges alkalmam nyílt, hogy erélyességét – hogy is mondjam csak? – kézügyességét tanulmányozhassam. Délelőtt folyton tanultunk; még most is látom sötétkék, vörössel hímzett házikabátjában, piros papucsában, egyik kezében a csibuk- vagy pipaszárat szorongatva, amelynek szopókája a bajusz alatt állandóan a száj egyik szögletéből a másikba vándorolt. Így ült íróasztalánál és hallgatta, ahogy felmondom a leckét. Eleinte a térdeire kúsztam, a gyermek ártatlan bizalmával, még nem ismertem fel önkéntelen hibáimat. A kabátja zsinórával játszadoztam és ujjaimmal a füstkarikák után kapdos-tam, amelyeket félig nyitott szájjal eregetett szét nagy ügyességgel. Nemsokára aztán rájöttem, hogy milyen veszedelmes ez a bizalmas közelség: nagybátyám ugyanis minden hibámra hol a hajamat ráncigálta meg, hol a fülemet cibálta. Így jöttem rá, hogy a kettőnk közötti távolságot fokozni kell és kezemet mindig védőn terjesztettem, hol a fejem fölé, hol a fülemhez, hogy védekezsem támadásai ellen.

Nemsokára már annyira féltém tőle, hogy minden tudásomat elfelejtettem abban a pillanatban, ahogy csak ránéztem. Különösen a számolással voltam megakadva. A tanulás órái alatt egyedüli vigasztalásom volt, hogy ebédre a nagynéninél leszünk, ahol találkozom Gizával és játékaim is ott vannak.”

Nem nehéz elképzelnünk Miska és Reök ekkori viszonyát. Az árván maradt Miska kényelmes otthont, apját, testvéreit veszítette el. Fokozottan érzékeny a szeretetre.

S nagybátyja aligha volt erre alkalmas.

Ismerjük helyzetét, s hogy egyéni tragédiája – kislánya halála, felesége távo-zása – Munkácsy Csabára kerülése előtt néhány hónappal vált teljessé. Hogy nem sok türelme volt a gyermekneveléshez, így kissé érthetőbbé válik. Ha pedig hozzátesszük, hogy Miska eléggé elkényeztetett gyermek volt, és saját bevallása szerint sem szeretett tanulni – Miskolcon házitanítót tartottak a gyerekek mellett –, Reök pedig a kötelességtudás Kölcsey-n nevelkedett típusa volt, s akinek ezenkívül még életeleme a közélet és nem a magánélet, akiben a tétlenség és tehetetlenség érzése csak fokozza a türelmetlenséget, előttünk áll konfliktusuk alapvető for-rása. Egyéniségéről találónak tartjuk azt a jellemzést, melyet később veje, Zsilinszky Mihály írt róla: „...úgy hivatalos teendőiben, mint családi körében a pontosságnak és szigorúságnak példányképe volt. Gyermekének fejlődésében (későbbi gyermekeiről van szó – C; I.) az elérzékenyülésig tudott gyönyörködni, de dicsérő szót alig hallott.”

A délelőtti tanulások 1852 ősztől valószínűleg megszűntek. Az új tanévben már Miska is iskolába járt. Ezt ugyan bizonyítani nem tudjuk – a római katolikus iskolák anyakönyvei hiányoznak ebből a korból –, de Zsilinszkynek egy megjegyzése megerősíti azt a feltételezést, hogy Munkácsy nem volt két évig iskola nélkül Csabán:

„Mint eleven fiú, természetszerű vonzalommal viseltetett az élet mulatságos és látványos jelenetei iránt.

Az iskola éppen az ellenkezőt követelte tőle. Az órákhoz kötött tanulás és tanítónak – talán helytelen – szigora ellenszenvet ébresztett benne a könyv iránt. Miska nem szeretett könyv nélkül betanulni valamit; az »egyszer-egy« nem ment a fejébe, és rendesen az a szerencsétlenség is érte, hogy számtani feladványait elvesztette!

A katonai fegyelmet és szigort követelő nagybátyja ezért gyakran korholta, büntette.”

S végül egy ceruzával áthúzott rész Zsilinszky jegyzetében:

„Ehhez járult a tanítóknak gyakori panasza a rossz fiú ellen, aki nem csak gyenge tanulással, hanem pajkossággal is bosszantotta őket.”

Zsilinszky tehát iskoláról, Miska tanítóiról beszél. S nem hisszük, hogy az utóbbi részt azért húzta át, mert nem tartotta igaznak. Inkább túl erősnek a megfogalmazást vagy nem aktuálisnak.

Ha a délelőttök sok keserűséget okoztak is Miskának, annál kellemesebben teltek délutánjai. Reök nem vezetett háztartást, így ebédelni Steinerékhez jártak.

„Déltájban pontosan feltűntünk az utcán, legelől nagybátyám, aztán én, s mögöttem hátvédnek az agárkutya. Így lépkedtünk, szép rendjében, végig a pallókon. És hogy mulattam mindig a néninél! Mennyi jó ennivaló volt és mennyi nyalánság! Az utóbbi természetesen nagyon sokszor elmaradt, mert valahányszor súlyosabb számba menő bünt követtem el, nagybátyám egy pillantást vetett felém a második fogás után, s ez azt jelentette, hogy menjek el az asztaltól. Ez ellen nem tiltakozhattam. Eleinte ostobának tetettem magam, hogy nem értem, mit akar, később aztán megtalálta a módját, hogy érthetővé tegye jeladásait! A jó Giza ebéd után mindig tömte a nyalánságokat a zsebembe. Nagyon boldogok voltunk kettesben, s ha vele lehettem, mindjárt elfelejtettem a délelőttök minden szomorúságát. Egész délután nővéremmel voltam és leckéimet is a néni házában tanultam meg, úgy, hogy nem tudtam: hová is tartozom tulajdonképpen? Mindenesetre a nagynéni állott első helyen szívemben, mert ott jó vajakenyeret kaptam. Így telt-múlt az idő.

A szomszédék lányai voltak a pajtásaim. Apjuk régi barátja volt Steinernek, és kivétel nélkül minden nap nálunk ebédel. Egészen a családhoz tartozott. A házuk össze volt kötve a miénkkel, mert a közbeeső kis kerti ajtó sohasem volt becsukva. Jó nagy terünk volt hát a játszadozásra.”

A mindennapos szomszéd kétségkívül ifj. Omaszta Zsigmond volt – vagy ahogy Munkácsy nevezi az „öreg Omasztra” –, viszont neki egyetlen lánya volt, az akkor húszéves Teréz, néhány év múlva Reök bácsi felesége.

Erről a korról említi Munkácsy első kapcsolatát a festéssel, nem azért, hogy

bárminémű következtetést vonjunk le belőle festőtehetségének korai megnyilvánulására, csupán gyermekkorának egy kedves emlékét idézi fel véle.

„Nem is emlékszem, hogy ebben az időben a festészet vagy a rajzolás vonzott volna. Azt tudom, hogy sokat firkáltam össze-vissza, anélkül, hogy valakinek a figyelmét felkeltettem volna rajzaimmal. Mikor valamelyik napon egyik leány-pajtásomnál felfedeztem a vízfestéket, nagyon szerettem volna hasonlóra szert tenni, és folyton könyörögtem a néninek, hogy vegyen nekem is egy doboz vízfestéket. Milyen nagy volt az örömöm, mikor a drága holmit megkaptam, ecsetekkel és egy lemásolni való kis képeskönyvvel együtt! Ettől a pillanattól kezdve nem maradt talpalatnyi hely a házban, mit össze ne festettem volna. Nem elégedtem meg azzal, hogy iskolai füzeiteimet telepingáltam! Az eredmény az volt, hogy elvették tőlem a festéket – szerencsére csak rövid időre.”

Mialatt Miska gondtalanul tölti délutánjait Steiner néninél, Reök neve gyakran szerepel a hivatalos iratokban. Még Miska megérkezése előtt műkedvelő társaságot szervezett a szarvasi evangélikus gimnázium és főiskola támogatására. Az első híreket a Magyar Hírlapban – a kor egyik magyar nyelvű újságjában – olvashatjuk: május elsején Gál „Szerelem és champagnei” című „mulatságos vígjátékát” adták elő. „Ha az előadást nem tekintjük szigorú műbírói szemüvegen keresztül, s ha a színhelyről távozó közönség meglegedését tanúsító arckifejezései után indulunk, az egészet a műkedvelők játékaiknak sikerültebbjei közé számíthatjuk” – írja a tudósító, akinek „-r” betűje mögött alighanem Reök Istvánt sejtethetjük.

A megyefőnöktől azonban megfélekedtek engedélyt kérni, mert Bonyhád május 8-án utasítja a csabai főszolgabíró, engedélyeztessék nála az előadandó darabokat. Polner ugyan nem tudja a tervezett darabok címét közölni, mert Reök távol van, de közli a szereplő személyek nevét: Reök István ügyvéd, igazgató és 16 „játzó személyek.” Mindjárt az elején Lehoczky Viktor, Polner helyettes szolgabírója, Szeberényi Lajos tanító, aztán járásbírói és városi tisztviselők (Sztraka György, – Reök házigazdájának fia, – Popovics János, Vilim János és Kállay Alajos), földbirtokosok és haszonbérlők felnőtt gyermekei (Bartóky József, Fejér Sándor, Simay Gusztáv) s három nőszereplő: Omaszta Teréz, Vidovszky Matild és Jeszenszky Hermin kisasszonyok. Végül a sűgő: Szeberényi Andor segédlelkész.

A város fiatal értelmisége vagy földbirtokos ifjak alkották tehát Reök műkedvelő társaságát. Többségükben ismerős nevek Csaba múltjának kutatói körében, nem eggyel mi is találkozunk még tanulmányunkban. Sőt, köztük van Reök későbbi, második felesége is.

Reök hazatérve május 31-én közli a megyefőnökkel az előadandó színdarabok címét is, két franciából fordított egyfelvonásost: „A fiatal keresztanya” és a „Kérek két pengőt.” A szünetben és az előadás végén a férfiak vokálnegyest kívánnak előadni, így „A szerelem” című népdalt is. Az énekesek közt találjuk Reök István nevét.

A megyefőnök bekéri az ismeretlen francia darabok, sőt a népdal szövegét is, de aztán június 14-én engedélyezi az előadást.

Július 10-én Kisfaludy Károly Csalódások című vígjátékát kívánják előadni. A megyefőnöktől megkapják az engedélyt, de a főszolgabíró itt is köteles jelen lenni polgári biztosként, hogy a kellő rendre felügyeljen, és hogy a „műkedvelő társaság semmi más politikai színezetű tárgynak vitatkozásába ne avatkozzon.” (Egyébként a próbák idejét is be kellett jelenteni a főszolgabírónak.)

A Csalódások előadása megtörtént, erről a Magyar Hírlap augusztus 5-i száma tudósít bennünket.

Ha Reöknek nem is tudunk ebből az időből más foglalkozásáról, némi magánügyvédeskedése kivételével, ezek a próbák eléggé lekötöthetik délutánjait és néha estéit is.

S az esték?

Munkácsy szomorúan jegyzi meg, hogy az estéket nem tölthette nagynénjénél. Különösen télen korán sötétedett és bajos volt a hazamenetel.

„Mihelyst sötétedni kezdett, lámpásokkal a kezünkben nekiindultunk az útnak, ezt az előjáróság parancsolta meg, hogy lámpa nélkül nem szabad az utcára lépni. Egész különös képet mutatott a sok, táncoló kis lámpás, ahogy felvillantak a sötétségben. Úgy látszott, mintha maguktól mozognának, aki vitte őket, láthatatlan maradt.”

Ezután írja Munkácsy, hogy az első tél „minden emlékezetes esemény nélkül múlt el, még csak testvéreimről sem hallottam semmit.” Majd mindössze a vízfesték történetét írja le, meg három-négy sor általános összefoglalót életéről, amikor ismét a tél leírásába kezd. Mindjárt az elején arról beszél, hogy bár tél volt, majd minden este a nagynéninél maradt.

Munkácsy tehát két telet említ, s a másodikban fog történni az emlékezetes betyártámadás. Tekintve, hogy szerintünk Munkácsy 1852 májusában került Békéscsabára, a betyártámadás pedig ugyanannak az évnek decemberében történt, így két tél nem telhetett el, s a leírt események 1852 májusa és decembere között történhettek.

A csabai esték leírásában Munkácsy a bukott szabadságharc utáni ország hangulatát adja vissza: Steineréknél összejöttek a szomszédok s „a város minden számmottevő családja. Omasztra, az öreg házibarád sohasem hiányzott, s rendszerint már délután négy órakor beállított. Mikor a férfiak így együtt voltak, a politikáról folyt a szó, és azt is hallottam, hogy az ország szomorú sorsáról beszélgetnek. Ma már megértem, hogy mennyire szükséges volt ez a kölcsönös kibeszélés, ami a lelket tartotta a kis csoportban, akik sokat szenvedtek hazafias érzésük miatt a nagy elnyomás alatt. Alig mertek hangosan beszélni az utcán, hiszen minden pillanatban elfogatásokról hallottunk. Apró semmiségekért, egy szóért, megjegyzésért, vagy valamelyik hazafias vers szavalásáért üldöztek embereket. Aki pedig bör-

tönbe került, az sokáig várhatott, míg ismét visszanyerte szabadságát! Emlékszem, hogy egy öreg tanítót azért csuktak be, mert Petőfinek valamelyik kézírását őrizgette...

Ha azokra az estékre gondolok, még most is kísért, mint valami szellem, az elmúlt idő tompa, suttogó hangja, a sóhajtás és a sok panasz... Gyakran látom, ahogy összegyülekeznek barátaink, újságot olvasnak, vagy megbeszélik az eseményeket és én figyelek, mert már elértem azt a kort, amikor érezni lehet, ha nem is értünk meg mindent. Nagynéném, aki energikus, okos asszony volt, szintén részt vett a megbeszéléseken."

Az utolsó sorok azt is bizonyítják, milyen mély emléket hagyott ez a kor Munkácsyban, milyen kitörölhetetlenül élt benne a téli esték hangulata. Kép ez a leírás, sejtelmes esti kép – valódi Munkácsy-téma –, csakhogy most ecset helyett szavakkal volt kénytelen festeni.

Hogy mennyire igaz ez a kép, szólaltassunk meg két kortársat a bizonyításra. Az egyik Fábry Károly csabai ügyvéd visszaemlékezése gyermekkorára:

„Gyermekkoromból élénken emlékszem még reá, mikor disznótorban vagy más családi összejövetelen rá akartak gyújtani egy jó kurucnótára, jó édesapám előbb kiment s körüljárta a házat, nem lappang-e ott valahol valami besúgó kém, vagy megbízhatatlan bestia... Az egész ország meg volt szállva... cseh beamter és idegen katonasággal... még otthon sem volt biztos az ember családja körében, mert nem tudhatta, hogy az ablak alatt nem kullog-e spicli.”

De ugyanígy ír a nép hangulatáról a csabai főszolgabíró is kötelező havi hangulatjelentésében: „...A nép általjában, tót úgy mint magyar, vagyonosabb úgy mint szegény, értelmesebb s műveltebb osztályú és köznép, mindenütt csendes és türelmes ugyan: de ezen csendes lepel, ezen türelmes arc, a belső nyugalom hiányával vagyon. A nép általjában aggódó és az elégedetlenség jelei, – melyek fájdalommal vegyítvék látszanak, tetteiben, magaviseletében, gondolatjaiban. A nép most is egy más jövő idő megérkezését remélve várja, s azok után sóvárog. Oka ezen várakozásnak, részint a leélt idők emlékezetében, részint pedig a népet érintett csapásokban rejlik, mert úgy érzi a nép, hogy családi és némely anyagi tekintetben sok veszteséget szenvedvén, s annak nyomait érezvén semmi jóval nem kecsgetti magát. – Ezen jelentésemet teszem úgy, mint kívántaték, hűen és lepel nélkül.”

Kik voltak e vígasztalan esték szereplői? Aligha vállalkozhatnánk felsorolásukra. Valakit azonban be kell mutatnunk, mert továbbra is állandó szereplőnk lesz: az „öreg” Omasztát. Tulajdonképpen csak Munkácsynak volt öreg. Egyéb-ként Steinerrel egyidős, ötvenes özvegyember. Két gyermekével, Lászlóval és Terézzel – mindkettő felnőtt korban – élt együtt a szomszédos Körös-parti házában. Reformkori politikus, Kossuth Védegylete Békés megyei fiókjának volt elnöke, majd 1848–49-ben Gyoma országgyűlési képviselője. Mint ilyen, a

szabadságharc után köteles volt jelentkezni az osztrák hatóságoknál. Pesten perbe fogják. A pesti haditörvényszék 1850 elején megszünteti a pert az ellen a 250 képviselő ellen, akik nagyobb „bünt” nem követtek el, így Omaszta is hazajöhet. Júniusban amnesztiát kapva végleg elejtették perét. Ez azonban nem akadályozza meg a rendszert abban, hogy mint „kompromittált” egyént állandóan megfigyelés alatt tartásuk, s kéthetenként – később havonta – kötelező jelentést kértek a „kompromittáltokról”.

Ennek a jelentésnek köszönhetjük Omaszta személyleírását: „magas termetű, őszes hajú, gömbölyű képű, kékes szemű” – olvashatjuk a jelentésben. „Egyedül csak a házi és családi körében él a legnagyobb elvonultságban – minden közéletből és társaskodásból visszavonul, gazdálkodással foglalatoskodik és csak egyedül ennek szenteli minden idejét, mit passióval folytat. – Magaviselete csendes, szerény és visszavonult, sorsával tökéletesen megelégedett, – politikával nem bajlódik és nem is akar, gondolkodásmódja pedig rendelettel megegyező és a felsőbbség irányában hódoló.”

Úgy gondolom, nem nehéz felfedeznünk az ellentmondást a főszolgabírói jelentés és Munkácsy visszaemlékezése között, amikor Omaszta politikai nézetéről írnak. „Politikával nem bajlódik” – írja a főszolgabíró, nem tudván, hogy minden este összejön a Steiner ház baráti köre, s másról sincs szó, mint politikáról. Vagy talán nem is akarja tudni? Meglehet. Később látni fogjuk, hogy Polner Lajos főszolgabíró közeli ismeretségben volt Steinerrel, s maga is tisztviselő volt 1848-ban.

Hogy mennyire félt az államhatalom a 48-asok tevékenységétől, mennyire tartott a „kompromittáltak”-tól, a következő esemény is bizonyítja.

1852. május 8-án szokásos engedélyezéssel „táncvigalmat” rendeztek a csabai nagyvendéglőben. (Mai Fiume Szálló helyén.) A szokatlan időben – a tavaszi munkák dandárja idején – rendezett bál elég lanya volt, s látszólag simán véget ért. A nagyváradi császári és királyi katonai parancsnoksághoz azonban azt jelentették, hogy a jövedelmet a börtönökben sínylődő politikai foglyok megsegítésére fordítják, s Omaszta egymaga 15 jegyet vett a cél támogatására. A nagyváradi rendőrigazgatóság jelentést kért a főszolgabírótól. A hosszú vizsgálat eredménye vaskos jegyzőkönyv lett. Különösen Omaszta szerepét szerették volna tisztázni, mennyire igaz a vád. Bizonyítani nem tudták, csupán annyit állapítottak meg, hogy a bál szervezője Omasztánál szállt meg – ezt pedig régi barátjától nem tiltathatják meg –, s a pénzt nem rabok, hanem a szarvasi iskola segélyezésére szánták. (De hogy így sem esett méltatlan helyre a segély, bizonyítja, hogy az iskola igazgatóját a következő évben „politikai vétség elkövetése miatt” elfogták, s Pestre kísérték haditörvényszék elébe.)

EGY VÉGZETES BETYÁRTÁMADÁS

Lassan eltelt az 1852-es év. Miska boldogan élt a nagynéni, Giza és az Omaszta lány társaságában. „A néni napról-napra jobban megszeretett és megengedte, hogy mikor kirándul, vele menjek a szép kocsiban. Erre nagyon büszke voltam s éppen úgy éreztem magam, mintha a ház fia lennék.” Már arról beszéltek, hogy a következő évben gimnáziumba küldik. (Márpedig ennek feltétele az volt, hogy az elemi iskola IV. osztályát is elvégezze.) Közben azonban újabb tragédia történt – egy végzetes rablótámadás.

A szomorú este történetét így írja le Munkácsy az *Emlékeimben*:

„Egy este éppen így üldögeltünk együtt a szalonban, Omaszta, a néni, a férje, Giza és én. Nem messze tőlünk országos-vásári mulatozás volt, ahol a város egész ifjúsága összegyülekezett. Hirtelen nyílt az ajtó és egy ember lépett be, aki nem hordott álarcot, de feketére volt festve az arca és ál-szakállt ragasztott magának. Téli suba volt a vállára vetve és sáros csizmát viselt a lábán. Ott állott a kis társaság előtt, amely inkább mulatott a meglepetésen, semhogy ijedezett volna. Azt hittük, hogy valaki tréfát űz velünk, sőt gyanítottuk, hogy Reök bácsi rejtőzik az ál-szakáll alatt – tudniillik ez este nem volt velünk. A néni bosszankodott a váratlan, rossz tréfa miatt, a belépő felé indult és éles szavakkal támadt rá, mert nem tetszett neki a dolog: – Legalább a csizmáját takarítaná le! . . . A csodálkozásból egyszerre ijedelem lett, a fickó ugyanis fegyvert rántott elő a suba alól, a puskatusával eltolta magától a nénit és rákiabált:

– Azt hiszed, hogy a testvéred vagyok! . . .

Ebben a pillanatban még három alak rontott a szobába, ezek is fel voltak fegyverkezve, és Omasztára, Steiner bácsira, meg a nénire vetették magukat, aki már eszméletlen volt, úgy ütötték a fejét. A bácsinál és Omasztánál nem volt fegyver és meg sem kísérelték az ellenállást. Gyorsan össze volt kötözve a kezük-lábuk. Egy-két perc múlva két másik bandita a szobába cipelte a megkötözött inasokat, a szakácsnét, a pesztonkát, a kertészt, a kocsist, de egyikőjüket sem bántalmazták. Kijelentették, hogy minden védekezés hiábavaló. Menekülni sem lehet, mert a ház összes bejáratainál örök állanak, akik menthetetlenül elfogják azt is, aki be akar jönni. Omasztának egyik szolgája valamit hozott odaatról a néninek, hát a bemandott sors érte. Összekötözték és a többiek mellé került ő is. Omasztáék összes lakóit épp úgy meglepték, mint bennünket, és hozzánk hurcolták őket. Mindenkit halállal fenyegettek, aki csak megmozdul, vagy kiabálni merészel. Rettenetes kép volt. Az ijedtségtől megnémult férfiak és nők ott feküdtek a padlón. Gizát és engem összekötözték a lábunknál fogva, legalább együtt szenvedtünk. Két fickó velünk maradt, a többiek megkezdték a munkát. Hogy írjam le

a gyötrelmeket, amelyeket szegény néni végigszenvedett! A lábait szabadon hagyták, mert vezetnie kellett a rablókat mindenfelé, ahol zsákmányt sejtettek. Először a pénzt követelték, tudták, hogy a néni hordja magánál a kulcsot. Odaadta nekik. Még többet akartak, s mikor szegény már nem tudott többet adni, megkezdődött a kínzás: a pamlagra fektették és puskatussal ütötték-verték. Egy gazfickó ráült a fejére, hogy ne tudjon jajveszékélni.

Mi pedig halálos csendben voltunk a másik szobában, csak néha-néha tört fel a lelkekből egy elnyomott sóhajtás. Az ellenállásnak még csak a gondolata is halált jelentett volna. A banditák kirabolták a pénzszekrényt, aztán az ékszerekre és az értékes holmikra vetették magukat. Ahol csak sejtettek valamit, oda magukkal hurcolták nagynénémet, aki végre is eszméletlenül összeesett, s akkor a házfelügyelőt kényszerítették, hogy adja elő az ezüstműt. Eloldozták a köteleit, mire a lépcső felé szaladt, úgy látszik, hogy menekülni akart. Utána vetették magukat és elfogták. Behozták az előszobába és hihetetlen nyugalommal rálöttek, anélkül, hogy félték volna a lövés áruló zajától. Akarattal történt-e, vagy csak véletlenségből: a lövés nem talált, csak a lámpát zúzta ezer darabra... és odakint minden csendes maradt! Csak száz méternyire volt a vásári multság és a gazok nyugodtan folytatták a rablást, több mint négy óra hosszat! Minden enni- és innivalót elpusztítottak, s a pincében a földre öntötték a bort, mikor többet már nem tudtak inni. Aztán befogtak a két kocsinkba, az egész zsákmányt felpakkolták, bennünket pedig ott hagytak a kifosztott házban. Összekötözve feküdtünk a földön és ránk zárták az ajtót.

Mihelyest észrevettük, hogy elmentek, aki csak mozdítani tudta valamelyik tagját, próbált kievickélni a kötelékeiből. A házfelügyelő, akinek kioldozták a lábát, az ablakhoz ment és sikerült neki összekötözött kézzel is felfeszíteni az ablakdeszkát. Bezúzta az üveget és segítségért kiáltozott, de hasztalanul. Csak éjfél után, egy óra felé jött az első segítség, nemsokára aztán az összes szomszédok és az egész vásáros mulatozósereg ott volt körülöttünk. Eloldozták köteleinket és az ájultakat kezdték eszméletre téríteni. Felzavarták a csendőröket és a trombita riadó-harsogása összeolvadt a tömeg lármájával. Azonnal üldözőbe vették a banditákat. Hosszú keresés után hatot elfogtak közülük és nyomban felakasztották őket. De a gazok halála nem mentette meg nagynéném életét. Tizennégy nap múlva meghalt és engem ott hagyott a kétségbeesésben. Ő jelentette nekem a boldogságot, amit azután oly sokáig hajszoltam.”

E romantikusnak tűnő történet betűről betűre igaz. A Békés Megyei Levéltár megőrizte a nem mindennapi rablótámadás iratait. A december 6-án este 6 és fél 11 között történt támadást Polner főszolgabíró távollétében helyettese, Lehoczky Viktor – a Munkácsy által is lefestett Vidovszky Matild fiatal férje – jelentette másnap Gyulára, Bonyhády (Perczel) Gyula megyefőnöknek. A borítékra ráírta: „Felette sürgős.” A jelentés teljes szövegét közöljük, mert sok új adatot tartalmaz:

Alulírott kötelességem teljesítendő, nem késem Csabán tegnap este véghez vitt borzasztó eseményt részletesen feljeleníteni.

Ugyanis tegnap este hat óra tájban, amennyire tudható, 9 rabló fegyverrel ellátva Steiner Jakab uradalmi inspektor Úrnál megjelenvén, mindenek előtt a házi, úgy a szomszédságban lévő ifj. Omaszta Zsigmond Úrnak cselédjeit összeszerezvén ezeket összekötözték s ezt követve három a szobában levő Steiner Jakab urat, nejét és ifjú Omaszta Zsigmond Urat megtámadta, sérelmes ütésekkel illette, kínoztta, sőt agyonlövésével fenyegette, és elrabolván a házi úrtól mindegy háromezer ezüst forintot, aranyórákat, láncokat, ezüstműveket, asztali kendőket, cukrot, szappant s más, nem tudva levő cikkeket, ifj. Omaszta Zsigmond úrtól pedig kétszáz egynéhány ezüst forintot, ezután mindnyájokat összekötözte s magokra hagyván vacsorálni mentek, minek végeztével ismét bementek a legborzasztóbb helyzetben levőkhez, azokat újfent faggatni, kínozni kezdték, és amidőn borzasztó tettükkel beelégedve voltak, a házi úrnak két fekete lovát kocsijába befogatván Gyula felé vezető úton a Vásártérig s ottan a serbáznak fordulva Orosházának véve útjukat 11 óra tájban két kocsin elrobogtak. –

Mint hogy azonban mintegy fél óra elteltével az összekötözöttek felszabadítottak, mind a csendőrség, mind a katonaság rögtön értesítettet az eseményekről, kik is riadó fűvés folytatán egybegyűlvén éjjel után két és három óra közt a kapott utasításnál fogva Orosháza felé vették útjukat s a gonosztevőket üldözőbe vették.

B. Csabán Dec. 7-én 852.

főszbíró úr távollétében

LEHOTCZKY VIKTOR HSZBÍRÓ

A jelentés Munkácsy visszaemlékezésének hitelességét bizonyítja, pedig majd négy évtized választotta el a történetektől. A borzasztó élmény annyira belevésődött a nyolcéves gyermek emlékezetébe, hogy évtizedek múlva is visszaemlékezett minden részletére. Maga írja önéletrajzi levelében, amikor a rablótámadás leírását befejezte: „...annyira élénken átélem újból ezt az emléket, hogy egész valómban érzem borzalmát. . . Örülök annak, hogy a rablók akkor nem öltek meg engem is s hogy nem haltam meg rémületemben.”

A vásári mulatozásról Malonyai azt is tudni véli, hogy „átellenben” volt. Azt hiszem, teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy a mai Ifjúsági Ház helyén jó pár éve lebontott évszázados üzletsor volt a mulatozás színhelye, alig 100 méterre a Steiner-háztól, amint Munkácsy is említi. (Más, mulatozásra alkalmas épület nem volt a környéken.)

Éjjel két és három óra között indult el a hat szál pandúr, csendőrökkel megerősítve, a rablók üldözésére. Két és fél, három óra késéssel! Bottal üthették a nyomukat.

Steiner igen nagy összeget, 400 forintot ajánlott fel a rablók kézrekerítőjének. A csongrádi megyefőnök január közepén jelenti, hogy egy agyonütött betyárnál megtalálták Steinerné aranyóráját és két aranygyűrűjét, megfelelő igazolás mel-

lett vegye át a tulajdonos. Munkácsy tehát csupán abban téved, hogy nyomban elfogtak hat rablót, holott még 1853 márciusában is folyik a nyomozás.

A letragikusabb azonban az volt, hogy a szeretett Sarolta néni belehalt a szenvedésekbe. 1853. január 17-én – jó egy hónap múlva a támadás után – hal meg apoplexiában. (Ez Munkácsy másik tévedése, hisz őszerinte tizennégy nap múlva halt meg nagynénje, s itt „pontos” időpontot akart írni.) Egy ma is meglévő hagyomány szerint Steiner annyira félt az újabb támadástól, hogy a temetési szertartásra sem mert kimenni az udvarra. Maga is beteges ebben az időben – talán a kiállt izgalmak is hozzájárultak ehhez –, márciusban végrendeletet csináltat. Egy adat szerint „hamarosan” elköltözik Csabáról. 1853-ban azonban még biztos tudomásunk van róla, hogy Csabán él. November 4-én ugyanis lemond tizenöt év óta gyakorolt egyházfelügyelői tisztségéről, mivel „a nehéz csapások lelki és testi erejét megingatták, szeme világának fogyásával kell most számolnia s számolni kell teljes megvakulásával.”

Valószínűleg 1854-ben költözik el Csabáról. Házát Omaszta József városi jegyzőnek – másik szomszédjának – adja el. Törökbálinton telepedik le. Munkácsy többször felkeresi később a közben Kövy-re magyarosított Steiner bácsit, s boldog időket tölt a 70 körül járó aggastyán családjá körében.

De térjünk vissza Csabára!
1853-at írtak.

1853-BAN

„A szomorú éjszaka után másodszor maradtam árván – folytatja Munkácsy . . . , és én a bácsimhoz kerültem.

Nagy változást jelentett ez az életemben. Nagybátyám szerény agglegény-életet élt és nagyon boldogtalannak éreztem magam a kis házban, mindig csak vele és az öreg gazdasszonnyal. Sohasem étkeztünk otthon, hanem Omasztáéknál. Körülbelül nyolc éves lehettem akkoriban. Legfontosabb élményem ebből az időből: a költözködésünk. A kis házikóból nagyobb, tágasabb lakásba mentünk, a Vidovszkiék szomszédságába . . .”

Minössze ennyi, amit Munkácsy fontosnak tart elmondani 1853 első kilenc hónapjáról. Reök tehát továbbra sem vezet háztartást. A házigazda szerepét a másik barát, Omaszta Zsigmond vállalja, így lesz Reök „gazdasszonya” a 21. évében járó Omaszta Mária – nevezzük ezután Terézt mi is így, ahogy a család nevezte –, s így vehette el egy év múlva „gazdasszonyát”, ahogy az egyik életrajz-

író írja. A megtévesztő cím mögött tehát nem házvezetónője, hanem özvegyen élő barátjának leánya rejtőzik.

Ha Miska számára unalmasan teltek is a napok, Reöknek annál eseménydúsabb évet jelentett. A műkedvelő társaság további működésével nem találkozunk ugyan, de Reök újra szervez, s most már nagyobb ügy támogatása áll előtte: a pesti Nemzeti Színház megsegítése. Az akcióra nyilvánvalóan pesti ismeretségi köre által kapott ösztönzést. (Barátja, Bajza József 1848-ig két alkalommal is a színház vezetője volt, utána Erdélyi János vezette a színházat.) Májusban kér engedélyt sorsjegykibocsátásra a csabai főszolgabírótól, kérése megjárja a nagyvárad kerületi helytartósági osztályt is. Júniusban pozitív választ kap, s mint-hogy az ügy „legfelsőbb helyen is pártoltatik”, engedélyt kap a sorsjegykibocsátásra. Szarvason a Réthy-nyomdában aláírási felhívást és csinos sorsjegyet készítet, és széles körű aláírást indít nemcsak Békésben, hanem a szomszéd Arad és Bihar megyékben is.

A felhívás első része hazafiúi vallomás is:

Felhívás a pesti nemzeti színház ügyében

Nemzeti színházunk ügyének fontosságát nincs ki be ne lássa. A vészkiáltások és hazafias felhívások, melyekről olvasánk, mindnyájunk figyelmét magokra vonták, és átaljános lett az óbajtás, hogy az intézetnek, melyet bonszeretet emelt és támogatott eddigelé, jövője biztosítottassék.

Mert színház, mely nem üzérkedik és a léba napidivat vezetékén, minden mulékony szélsélynek nem bódol, saját erejéből fenn nem állbat. Színházat, hogy szigorú bírāja lebessen balítéletnek, erkölcsnek; hogy a külföld feltétlen utánzása helyett nemzete jellemét adhassa vissza, históriai és a népeletből merített eredeti művek adása által – mert ha a nemzetet ismerni akarod, tekintsd meg színházát – szóval hogy irányadó lebessen és irodalmunk méltó szövetsége, anyagi önálló polcra szükség emelni, hogy a mindennapi kenyér gondjaitól menten, egész erejét magas feladatának megoldására fordíthassa.

Alkalmazható ez különösen pesti színházunkra, melynek helyzete, különböző ajkú fővárosi lakosok között, dacára a dicséretes pártfogolásnak basonlíthatatlanul súlyosabb; melynek feladata színművészetünk pályája kezdetén nebezebb.

Ha tehát nemzeti színházunk jövőjének biztosítása közóbajtásunk, szükség, hogy mindnyáján áldozzunk.

Igy meggyőződve, én B.-Csabán, több helybeliek közremunkálásával, bő siker biztos reményében, felsőbb engedelemmel, nagyobbszerű sorsjátékot vélek rendezni, melynek jövődelme a pesti színház gazdagítására fordíttatnék.

Mely célból minden t. c. vidékbelit tisztelettel felhívok, hogy engem jóakarató vállalatomban, sorsjegyek vásárlása által gyámolítani szíveskedjék.

.....
A sorsbúzás hangversennyel lesz összekötve, melynek tartalmasságáról gondoskodva lesz. Hangverseny után, ha az idő is úgy akarja, a t. közönséget helybeli, kivilágítandó népkertünk fogadandja bol, ha számításunk nem csal, egyik pesti zenekar nyújtand itt ritka élvét.

A húzás és hangverseny napját egyelőre meghatároznunk lebetetlen, arról tebát később értesítendjük idején korán a t. közönséget.

A hangversenyhez külön belépti jegyek lesznek itt helyben kaphatók.

Részvétet kérünk, hogy szép eredményt mutathassunk!

Kelt B.-Csabán Júl. 5-én 1853.

REÖK ISTVÁN

Hónapokig tartó szervező munka következik. Többször protestál a hatóságoknál, mert akadályozzák a sorsjegyek terjesztését, a „táncvigalom” engedélyezését, végül szeptember 26-án délután megtarthatják a 154 összegyűlt tárgy kisorsolását a „helybeli nagy sétakertben”. Az esti táncvigalom hajnali négyig tartott ugyanitt, miközben a „pesti Sárközi féle hangászok mulattatták a közönséget.”

Polner, kötelességét teljesítve, október elsején jelenti a megyefőnöknek, hogy a rendezvény rendben folyt le, „idegenek is voltak, de kevesebben, mint vártattak”.

Ha valaki átnézte volna a sorsjegyalírási íveket, az osztrák önkénnyel szembenállók legismertebbeket találhatta volna együtt, összegyűjtve.

A sorsjegyek ügyét azért követtem ilyen részletesen, mert jó példája a „rendőri felügyelet” alatt álló Reök kötelességtudatának, következetes kitartásának. A nemzeti ügy pártolása, mint alapvető követelmény, később is előkerül Reök és a felnőtt Munkácsy levelezésében, s amit számon kér majd a világhírűvé vált festőtől – a hazai művészet pártolását –, azt maga meggyőződéséből nemcsak vallotta, hanem meg is tette a kor legveszélyesebb időszakában.

Erre az időre esik Reöknek több kísérlete, hogy jogi végzettsége alapján biztos megélhetési forrást találjon.

Az Apponyi gróf ügyészi teendőinek ellátása után most a Trautmannsdorff grófnő jogi ügyeinek intézéséről is tudunk. Augusztusban a csabai árvabizottmány „törvénytudó ülnök”-i tisztségére jelölik – évi 310 forint fizetés jelentett volna –, de „köz akarattal” Eördögh Frigyes, a város 48-as képviselőjét választják meg. Végre szeptember 10-én engedélyt kap ügyvédi praxisának ideiglenes folytatására, melyet októberben megerősítenek.

Ezzel egyidőben költözik át új lakásába Vidovszkyék mellé. A beköltözés azonban nem ment könnyen.

Még valamikor az év tavaszán kibérelte a Trautmannsdorff-féle gazdatiszti lakást, mint a grófnő uradalmi ügyésze. Közben azonban a csendőrség elhelyezésére sürgős megoldást kellett keresni, s épp ezt az épületet szemelte ki magának

a szárnyparancsnokság: nagysága megfelelt, fekvése pedig elsőrendű a csendőrség számára. A szárnyparancsnokság akár rekvirálás útján is kész a házat megszerezni. Reök protestál, az uraság is, végül a csendőrségnek más, megfelelő lakást találnak.

Alig múltak el a zsandárság által okozott viharfelhők, a házra újabb pályázó akadt: a főszolgabírói hivatalt és lakást kívánták benne elhelyezni. Reök április 21-én a főszolgabíróhoz írt „nyilatkozat és kérelem”-ben tiltakozik a tervezett bérlet ellen:

„...azon ház általam már jóval előbb kibéreltetett, miért annak bérbeadása jogom sérelme nélkül nem eszközölhető.

Egyszersmind folyamodom alázatosan, hogy ha csak lehetséges, mi után teljesen szállás nélkül vagyok, mivelhogy a mostanit felmondtam, s az már más által kibéreltetett, engem bérlési jogomban meghagyni kegyeskednének.”

A főszolgabíróság elhelyezését is megoldották, így Reök és Miska 1853 Szent Mihály napján (szeptember 29-én) beköltözhetett a város főterén álló házba.

Előkelő háznak számított abban az időben: benne „utcára nyíló három szép világos szoba találtatik – írja róla az előjáróság, amikor még főszolgabírói hivatalt terveztek benne –, az udvarra nyíló részében... [lévő] helyiségekből szintén tisztességes szobákat lehet csinálni.”

VIDOVSKYÉK SZOMSZÉDSÁGÁBAN

Munkácsy talán jobban érezhette magát új lakásában, de elsősorban annak örült, hogy a szomszéd családban meleg otthonra, gyermekeiben vidám pajtásokra talált.

„Rögtön benső barátságot kötöttem Vidovszkiékkal, különösen a velem egykorú gyerekekkel. Most már csak keveset voltam otthon, hogy úgy mondjam: hetedik gyerek lettem Vidovszkiéknál, s miután bátyámnak sem volt semmi kifogása ellene, sokkal jobban éreztem magam náluk, mint odahaza. Vidovszkiné valójában nagyon szeretett és éppen úgy bánt velem, mintha saját fia volnék. A jó asszony lett az én harmadik anyám.”

Ki volt ez a jólelkű család, aki ismét meleg otthont adott Miskának?

Az apa, Vidovszky János, ebben az időben az Apponyi-uraság kasznárja, így Steiner beosztottja volt. Felesége, Urszinyi Karolina, jómódú csabai polgárca-

Vidovszky János és felesége
Eredeti fénykép
Magántulajdon

lád gyermeke. Házasságukból hat gyermek született. János, a legidősebb, Munkácsy idejében már túl járt a huszadik életévén. Matild, az egyetlen lány, az előző évben ment férjhez a helyettes szolgabíróhoz. Az akkor 13 éves Károly kevesebb tehetséggel rendelkezett, mert később kereskedő lett belőle. László, a későbbi dobozi gazdatiszt, egy évvel idősebb, Feri, felnőtté válva gyomai főjegyző, később csabai árvaszéki ülnök, egy évvel fiatalabb volt Munkácsynál. Ők voltak Miska legkedvesebb barátai – korban is egymáshoz illettek. A legkisebb gyer-

mek, Gyula, a maga három évével aligha lehetett játszótársa, inkább csak lábatlankodott körülöttük.

Az Apponyi-ház hatalmas, három és fél holdas udvarral és kerttel rendelkezett, s kinyúlt egészen a Körös-csatornáig. (Ma a József Attila utca és annak északi oldalán emelt épületek, a régi postaépület, az egykori Megyei Tanács épületei állnak az Apponyi-portán. Mellette, a templom felé eső szomszéd épületben lakott Miska és Reök bácsi.)

Itt töltötte gyermekkorának utolsó boldog évét Munkácsy.

„Együtt tanultam új barátaimmal, akiknek házitanítójuk volt. Uzsonnára éppen olyan nagy darab vajaskenyeret kaptam – mint ők. Egész nap ott maradtam, késő estig, csak aludni mentem haza nagybátyámhoz. Milyen boldog órákat töltöttem abban az áldott házban! A nagy udvar és az óriási kert csak növelték boldogságomat, mert állandóan tárva-nyitva voltak előttem. Nyári szünetben itt játszott és verekedett a város többi gyereke is.

Vidovszkiék közül legjobban Ferencet és Lászlót szerettem, mert mind a hárman sokat rajzoltunk. Ferenc nagyon ügyes volt és egész estéket azzal töltöttünk el, hogy a kerek asztalnál, lámpavilág mellett képeket másoltunk. A fiúk anyja bejött hozzánk a szobába, ami csak fokozta lelkesedésünket, mert ő volt a bíró, aki rossz osztályzatot adott, ha valami nem sikerült. Legtöbbször ugyan szegény Lászlónak. Így telt-múlt az idő és egyik nap a másikat követte, nem is tudom már, hogy hány hónapon keresztül.”

A Vidovszkyék körében eltöltött időből több apró történetet ismerünk. Néha naívnak vagy jelentéktelennek látszanak ezek a történetek, de hozzájárulnak Munkácsy gyermekéveinek megismeréséhez.

Írásban is feljegyezték, s ma is élő hagyomány a következő kis történet: Vidovszky Feri igen ügyes karikatúrát tudott festeni, jobban rajzolt abban az időben, mint Miska. A gyerekek kinn játszottak az udvaron, Munkácsy félrehúzódt – rajzolt. Feri bement érte: „Miska, gyere már játszani, úgysem lesz belőled festő.”

A Magyar Nemzeti Galéria őriz egy kézirásos feljegyzést Munkácsy gyermekkoráról. Valamilyik Vidovszky fiú írta már felnőtt korában. A visszaemlékezés eléggé pontatlan, a leírt események között időben nagy eltolódások lehettek, ma már ismert eseményeket tévesen mond el. Egy apró epizód azonban ide kívánczik, mert a benne szereplő Steiner-ház miatt csakis 1855, Omaszta József beköltözése előtt történhetett.

Miskának „egyszer sikerült valahol paraszt ruhára szert tennie, s elhatározá magát, hogy Viola szerepét fogja eljátszani. Tehát megtartottuk az előadást Steiner bácsi házában, de be sem fejezhettük, mert értünk jötték, hogy haza takarodjunk.”

A történet annál érdekesebb, mert 1854. április 21-én Nyíri György színigaz-

gató Csabára érkezik, s beterjeszti a főszolgabírónak az előadandó művek jegyzékét, köztük a Violát. Nyilvánvaló, hogy az előadás hatására akarta Munkácsy eljátszani a darabot.

S hogy járt-e színházba? Nem is akárhogyan!

Zsilinszky feljegyzéseiben olvashatjuk, hogy „ha lovardai vagy színi társaság jött a városba, Miska azonnal barátságot kötött a társaságnak valamely harmadrangú tagjával, hogy annak pártfogása mellett bejuthasson az előadásra. Ha a protekció nem használt, úgy cselhez folyamodott és észrevétlenül beszökött valamely rosszul őrzött nyíláson. Sokszor éppen akkor dugta ki szőke fejét a pódiumon, mikor a függöny felgördült. Ilyenkor aztán volt taps és nevetés a közönség között; csak Pista bácsi csóválta komolyan a fejét.”

Nincs jogunk kételkedni ennek a visszaemlékezésnek a valóságában, mert nemcsak Miska elevensége élethű benne, hanem a szigorú, mégiscsak diplomás nagybácsi, „tekintetes Reök István úr” személyiségén esett sérelem is. Eseményeket lehet szépíteni, de történeteket kitalálni – aligha.

Ugyancsak Zsilinszky jegyezte fel a következő történetet:

„A rajzolgatás mellett Miska szerette a zenét is, habár a fülülésen kívül soha nem bírt valamely hangszeren nagyobb ügyességgel játszani. Nagybátyja híres zenész, kitűnő hegedűs és általában műkedvelő ember volt. Üres óráiban gyakran hegedűjátékával mulattatta vendégeit. Ilyenkor Miska egészen elmerengett a szebbnél szebb nóták mellett, és gyerekésszel szeretett volna ő is hegedülni. Egyízben, mikor Reök István távol volt, megtörtént, hogy Miska belopózott az irodába, és az ott levő tiltott hegedűn kezdte próbálgatni ezt az ismeretes nótát: Nézz rózsám a szemembe . . . Minthogy azonban sehogyssem bírta a hangok melodikus rendjét előidézni, dalolás által iparkodott segíteni a bajon.

Eközben a hazatérő nagybácsi a furcsa zene hallatára megáll az ablaknál és mosolyogva hallgatózik egy ideig. Azután egyszerre benyit az irodába és szigorú hangon kérdi a fiútól:

– Hát te mit csinálsz itt?

Miska meglepetve ijedten állt ott, néhány perc kellett hozzá, míg bátorságot vett magának; ezt felelte:

– Hát csak próbálgattam, hogy tudnék-e úgy, mint Pista bácsi.

– Hja, barátom, azt tanulni kell ám, nem próbálgatni. Tanulás nélkül soha semmiben sem viszed sokra – volt a felelet.”

A történet folytatása már az eddig „aggregényéletet” élő Reök helyzetének megváltozásába is betekintést ad:

„Reök István néha házi mulatságot rendezett. Minthogy a Bach-korszakban semmiféle nyilvános mulatság rendezése nem volt megengedve, a művelt családok Csabán és másutt házi összejöveteleket rendeztek, melyeken hazafias zenedarabok és tiltott forradalmi költemények előadása mellett kerestek szórakozást,

azok mellett sírtak és vigadtak. Akkor Sárosy Gyula volt a legnépszerűbb költők egyike; és az ő »Táncoljatok lányok, táncoljatok...« kezdetű szép költeménye képezte a legkedveltebb szavallati darabot. Reök István jó szavaló lévén, többször felhívott egy-egy ily költemény előadására, amiért rendszeren megtapsolták. Következtek más és más szereplők, mindinkább erősödő tetszésvihartól kísérve.

Egy ilyen alkalommal a taps lecsillapodása után Reök István az őt bámuló Miskára tekintve ezt mondá:

– Mostmár mindenkit hallottunk, csak Miskát nem; állj elő fiú, itt a hegedű, mutasd meg mit tudsz. Játssz el a: »Nézz Rózsám a szemembe...« kezdetű nótát.

Miska röstellkedve eleinte csak szabódott, hogy ő nem tud hegedülni; de sok biztatásra, látva maga körül a derült arcokat, nekibátorodott. Kezébe vette a hegedűt, egész komolysággal recsegtetni kezdte a már sokszor próbált nótát, mire az egész közönség végtelen nevetésben és tapsolásban tört ki.”

És a történet még most sem ér véget.

Negyven év múlva, 1893 körül, Korbay Ferenc Londonban kiadja világhírű magyarnóta-gyűjteményét, Hungarian melodies címmel. Örömmel küldi a rég ígért daloskönyv egyik példányát barátjának, Munkácsynak, s benne mindjárt az elején, a második számú dal, a „Nézzél csak a szemembe”:

<i>Nézzél csak a szemembe,</i>	<i>Jól olvasom, látom is,</i>
<i>Mit olvasol belőle?</i>	<i>Hogy a legény mind hamis,</i>
<i>Ugye azt mondja,</i>	<i>Ugye jól látom,</i>
<i>Ugye azt mondja,</i>	<i>Ugye jól látom,</i>
<i>Te vagy az angyala,</i>	<i>Csalogatsz régóta,</i>
<i>Ragyogó csillaga.</i>	<i>Harmadfél év óta.</i>

Úgy látszik, Munkácsynak sokáig kedves nótája vagy kedves emléke maradt ez a dal, így kerülhetett a kötet elejére.

Így telt az 1854-es év. Nappal Vidovszkyéknél, este haza a nagybácsihoz. „Roppant szórakozott volt – írja róla a korábban már említett Vidovszky –, a szoba kulcsát nálunk hagyta s a speiz kulcsát elvitte...”

Reök nyilván ügyeit intézte, gazdaságába járt ki Gerendásra, de találkozunk olyan irattal is, amely szerint Debrecenbe megy fontos tárgyalásra. 1853 végén – ugyanakkor, amikor átköltözik új lakásába és visszakapja diplomáját – újabb terven dolgozik, egy gőzmalom-részvénytársaság alapításán. Az ötletet a szükség diktálta:

„E folyamodványban előhozott okok mind alaposak, és egyről egyre állanak – írja a kérvényt támogatva a csabai főszolgabíró –, amiért is részemről is kénytelen vagyok kinyilatkoztatni, hogy ámbár a vidékünk gazdag és más környékeknek

is élelemtárul szolgálhat, mindamellet a közlekedési eszközök hiányában az isten áldásait e vidék nem képes pénzzé tenni s így szükségeit fedezni nem képes. – Ime jelenleg is bár mostoha termés vala és gabona mindenütt kevés vagyton, mégis a termesztő terményeit nem képes pénzzé tenni, s ha igen, azokat nagy nehezen és olcsó áron kénytelen elvesztegetni.”

A társaságba csabai birtokosok jelezték belépésüket – Steiner Jakab 8000, Beliczay József 10 000 forinttal –, de ott találjuk Berger Móricz haszonbérlet és Schwarcz Salamon kereskedőt is. Végül is az őrlési adó bevezetésének híre viszszaletette a jelentkezőket, s Reök 1854 januárjában lemond a gőzmalomalapításról. Ez volt az utolsó kísérlete. S aztán – 1854-től – munkásságát jó ideig nem bizonyítják levéltári adatok.

Műkedvelő társulat szervezése, sorsjáték a Nemzeti Színház javára, gőzmalomrészvénytársaság terve jelzik nyughatatlanságát, tenniakarását. Tulajdonképpen az utóbbi két év jelentős megmozdulásainak vezéralakja volt. Igazat kell adnunk tehát Zsilinszkynek, amikor így foglalja össze Reök működését: „... személyes kiváló tulajdonai és magas műveltsége a közönség kedvencévé tették őt. Rövid idő alatt oly társadalmi tekintélyre tett szert, mely kedvezőbb politikai viszonyok között bizonyára magas állást biztosítottak volna neki.”

De így – birtokos lesz Gerendáson, s hosszú időre eltűnik előlünk. Pedig viszszaapott ügyvédi foglalkozását folytatja: „... minden tekintetben hűen, igazságosan s kinyert bizalommal működik...” – írja róla a főszolgabíró.

Utoljára hagytam – időben egyébként is most következne – Reöknek egy különös ügyét 1854 első feléből. Még valamikor az év első hónapjaiban útlevelekérelmet adott be, hogy a poroszországi Breszlau városába utazhasson, ahol „... Reök István ügyvédnek, – köztudomásúlag szül. Grobeth Lujza neje javai tárgyában... pörös keresete vagyton, melyhez személyes megjelenésök kívántatik, – s midőn nejeének gyengélkedő állapota a fürdők használását kívánná, kérelmek megadása ellen, – miután mind erkölcsi, mind politikai tekintetben a legszebb oldalról tűnnek elő – észrevételt nem tehetvén, – ... a kért útlevelel kiszolgáltatása a tárgy sürgetőségénél fogva mielőbb... kívánatos volna” – olvashatjuk a kérelmet támogató hivatalos iratban.

Reök tehát feleségével kíván elutazni, hogy első felesége javait pörölje. A támogató irat úgy beszél a feleségről, mint jelenlevőről. Ki volt ez a feleség: Grobetti Lujza, aki előzőleg elhagyta, és Munkácsy sem említi soha, hiszen 1852- és 1853-ban is „agglegény-életet” élt a nagybácsi? Vagy Omaszta Mária, aki viszont 1855-ben már felesége?

Reök májusban Nagyváradon személyesen sürgeti meg az útlevelet a kerületi biztosnál, s pótolja az elmaradt személyleírást: „Méltóztatik emlékezni, hogy szőke vagyok, szemeim kékfélék... Nőm leírása nem tudom, szükséges-e. Ő magas, barna, catholica s szintoly kora mint én.” Ha koruk egyezik, akkor

csakis Grobetti Lujza lehet, hiszen ő csak négy évvel volt fiatalabb. Omaszta Máriáról, a 16 évvel fiatalabb második feleségéről ezt nem állíthatta volna még a legfelületesebb személyleírásban sem.

De hogy került ide a felesége? Csak a peres ügy miatt volt kénytelen leutazni? Az idézett iratból nem ez olvasható ki. Viszont az adókönyvek Reököt magánosnak mutatják és Munkácsy sem említi soha az első feleséget. A kérdést nem tudjuk megoldani, s a feltételezéseket sem folytatjuk tovább. Hadd említsünk még meg annyit, hogy Reök és felesége 8–10 hétig kívánt távol lenni, s előre jelzi, hogy valószínűleg újra ki kell utaznia októberben vagy novemberben a peres ügye miatt.

Ha a különös problémát nem is oldottuk meg, valamit mégis ismét megtudtunk Reökről: 8–10 hétig távol maradt Csabától, és ez az év végén megismétlődik. Ugyanakkor itthon marad a tízéves Miska. „Annyira nem törődött vele, hogy ha... nem talált volna Vidovszkyékban melegszívű, szerető pártfogókra, ki tudja, hova jutott volna, mert bizony el lehet mondani, hogy már az elzüllés kezdte fenyegetni” – írja Fábry Sándor visszaemlékezése alapján Takács Zoltán.

Birtoka legalább húsz kilométerre van Csabától. Hivatala, családi problémái többször utazásra kényszerítik. Úgy látszik, Miska elhanyagolásában nemcsak Reök egyénisége, hanem helyzete is közrejátszott.

A feleség nagyon hiányzott Miska nevelésében.

S a Vidovszkyéknál eltöltött boldog időknek is csakhamar végeszakad. 1854 szeptembere lehetett:

„Egy este arról kezdtek beszélgetni, hogy a fiukat gimnáziumba küldik. Csabán... csak elemi iskola volt; László nemsokára Pozsonyba utazott, s én újra Reök bácsi nyakán maradtam.”

Munkácsy önéletrajza szerint László távozása döntő lesz életében. Újra nagybátyja nyakán maradt, s ezért hamarosan inasnak adja. Igaz ugyan, hogy Feri otthon marad még egy-két évig, hiszen később is említi, hogy mint inas vasárnapként Vidovszkyéknál egész nap rajzolt Ferivel a nagy asztalnál. Mivel akkor az iskola október elején kezdődött, nyilvánvaló hogy László 1854 szeptemberének végén távozhatott Csabáról – ha távozott –, s a nála két évvel fiatalabb Ferenc 1856 őszen követhette bátyját Pozsonyba.

Csak hogy a Vidovszky-fiúkat hiába keressük a pozsonyi középiskolák évkönyveiben. Helyette a szarvasi gimnáziumban találjuk őket, de csak az 1857/58-as tanévben: mindketten a második gimnáziumi osztály tanulói. 1857. október 12-én tettek felvételi vizsgát, mivel előtte a csabai „magányos tanoda” tanulói voltak. A gimnázium első osztályát tehát Csabán végezték magánúton, és a második osztályban is magántanulók voltak Szarvason. A harmadik osztályt ismeretlen helyen végzik, végül az 1859/60-as tanévben lesz a pozsonyi ág. ev. gimnázium negyedik osztályának tanulója Vidovszky László (bár körösladányi illetőségűnek

említik), s Ferenc még mindig nincs a pozsonyi gimnázium tanulói közt, csak 1864–65-ben bukkanunk rá Szarvason mint végzős gimnazistára.

Mindez nem zárja ki, hogy László mégis eltávozott Csabáról 1854 őszén – Csabán az egyházi iskoláknak három osztálya volt, a magániskolákat nem ismerjük –, de ennek kevés a valószínűsége.